

Արտակ Ասատրյան
Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի
պատմության ազգային թանգարան, գիտաշխատող
Գիտ. դեկ.՝ պ. գ. թ., դոց. Մ. Գաբրիելյան
Էլ. փոստ՝ artaksardarabad@mail.ru

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՊԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՍԻՆԻՆԵՐԻ ՀՎԱՔԱՇՈՒՄ

ՀԱՊԹ (ՍՀՀՀԱՄՊՊԱԹ) -ի «ԱԿ-3» ֆոնդում պահպանվում է շուրջ 2500 առարկա: Այս առարկաների ճնշող մեծամասնությունը XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի պղնձագործական արտադրանք են: Այս արտադրանքը բաժանվում է երկու մեծ խմբի.

1. եկեղեցական սպասք (թասեր, զանգեր, բուրվառներ, խնկամաններ, աշտանակներ և այլն) և կենցաղային սպասք: Վերջինս կարելի է բաժանել առանձին համալիրներ.
2. խոհանոցային սպասք (կաթսաներ, թավաներ, շերեփներ և այլն), ճաշի սպասք (ափսեներ, թաս-փիալաներ և այլն), կաթնամշակման պարագաներ (կովկիթներ և այլն):

Հավաքածուում կարելի է առանձնացնել գործարանային արտադրության և արաբատառ արձանագրություններով իրերի խմբերը: Գործարանային արտադրության իրերի խումբը կազմում են հիմնականում լամպերը, կերոսինները, ինքաեռները: Սրանք այն իրերն են, որոնք XX դարասկզբին մուտք գործեցին հայոց ավանդական կենցաղ: Արաբատառ արձանագրություններով իրերի խմբում կարող է ընդգրկվել ցանկացած իր, որն իր վրա ունի արաբատառ արձանագրություն՝ անկախ գործառույթից կամ թեմատիկ պատկանելությունից: Այս բազմազանությամբ հանդերձ ՀԱՊԹ (ՍՀՀՀԱՄՊՊԱԹ) -ի «ԱԿ-3» ֆոնդում առանձնանում է առարկաների մի խումբ, որը մի տեսակ միջանկյալ դիրք է գրավում խոհանոցային և ճաշի համալիրների միջև: Դրանք սինիներն են, որոնք հավաքածուում ներկայացված են ավելի քան 100 օրինակով և իրենց յուրահատկություններով առանձնանում են ամբողջ հավաքածուից թե պատրաստման տեխնիկայով և թե հայոց ավանդական կենցաղում իրենց ունեցած մեծ դերով ու նշանակությամբ:

Սինիները XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին հայոց մեջ օգտագործվող կենցաղային սպասքի ամենաուշագրավ մոդուլներից են: Դրանք հիմնականում շրջանաձև են, իրենց տրամագծի համեմատ ունեն ծանծաղ խորություն (3-4, իսկ երբեմն նաև՝ 5սմ) և ամենատարբեր չափեր (ՀԱՊԹ-ի հավաքածուի ամենափոքր սինին ունի 26, իսկ ամենամեծը՝ 90 սմ տրամագիծ): Ըստ չափերի էլ սինիները կատարել են ամենատարբեր գործառույթների՝ փոքր և միջին չափերի սինիները (25-30 և 30-45 սմ տրամագիծ ունեցողները) օգտագործվել են որպես մատուցարան, իսկ 50 և ավելի սանտիմետր տրամագիծ ունեցողները՝ որպես ճաշասեղան¹:

Ինչպես նշում են ակադեմիկոսներ Հր. Աճառյանը, Ստ Մալխասյանցը և այլոք իրենց աշխատություններում՝ «սինի» բառը փոխառյալ է պարսկերենից և նշանակում պղնձե մեծ ափսե²: Ժամանակակից հայոց լեզվի բառարաններում այս բառի

¹ Լիսիցյան Ստ., Ձանգեզուրի հայերը, Երևան, 1969, էջ 172, Հովսեփյան Հ., Դարադաղի հայերը 1 (ազգագրություն), Երևան, 2009, էջ 275:

² Աճառյան Հր., Հայերեն արձատական բառարան, հ. 4, Երևան, 1979, էջ 215, Մալխասյանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 4, Երևան, 1945, էջ 215:

հոմանիշներն են սկուտեղ, մատուցարան¹ բառերը: Մեր ուսումնասիրության առարկան լիարժեք լուսաբանելու համար նախ տանք այս բառերի բացատրությունները. սկուտեղ-ը փոխառնալ է լատիներեն scutella (սկուտելլա) բառից, որ նշանակում է սկավառակ²: Մատուցարան բառը հայերենում ունի երկու իմաստ.

1. այս բառն օգտագործվում է սինու իմաստով,
2. որպես զոհարան, զոհասեղան³:

Այս անվանումներից յուրաքանչյուրն իր հերթին համահունչ է մեր ուսումնասիրության առարկային, քանզի դրանք ունեն սկավառակաձև (շրջանաձև) տեսք, պատրաստված են պղնձից և նախատեսված են մատուցելու համար, սակայն մենք հարազատ կմնանք սինի բառին, քանզի այս բառն առավել կիրառելի ու ընդունված է ժողովրդի մեջ:

Չմոռանանք նշել, որ XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբում հայոց կենցաղում օգտագործվող շատ իրեր նույնպես կոչվում էին սինի, բայց չունեին այն կառուցվածքը, որպիսին ունեն սինիները (ծանձաղ խորությամբ, համեմատաբար մեծ տրամագծով պղնձե ափսեները): Օրինակ, նշված ժամանակահատվածում հայ ժողովրդի կենցաղում օգտագործվել են նաև մեծ ափսեներ, որոնք օգտագործվել են որպես մատուցարաններ. սրանք ունեն ափսեի կառուցվածք (ցածր նստուկ, հարթ հատակ, ցածր, ուռուցիկ իրան և փռված ու լայն շուրթ), սակայն չափերով ափսեին բնորոշ չափերից շատ ավելի մեծ են և օգտագործվել են որպես մատուցարան (ասենք փլավ կամ մի ուրիշ ինչ-որ բան մատուցելու համար՝ ռուսական «բյուրջայի» նման), որի պատճառով էլ անվանվում են ափսե-մատուցարան: Սրա մասին հետաքրքիր հիշատակում կա Պ. Պոռոշյանի «Կնունք» պատմվածքում, որտեղ ասվում է. «Փլավի վերջերքին՝ քահանան հրամայեց սպասավորներին բերել կնքահոր պատիվը:

Մի պղնձյա բուլորակ սկուտեղի վրա սպասավորը բերեց մի հաստ ձվածեղ և դնելով կնքահոր առաջն ասաց.»⁴: Այսինքն՝ ափսեի ձև ունեցող մատուցարան (կամ՝ ձևով ափսե, գործառնություն՝ մատուցարան)⁵:

Սինի (բրբ. սալա) էին անվանվում նաև ծղոտից հյուսված շրջանաձև կամ օվալաձև որոշակի խորություն ունեցող իրերը, որոնք օգտագործվում էին հայոց ավանդական կենցաղում՝ զանազան պետքերի համար: Գոյություն ունեին նաև փայտե սեղան-մատուցարանները (բրբ. խոնջա), որոնք ուղղանկյուն կամ օվալաձև էին: Կախված իրենց չափերի՝ սրանք նախատեսված էին մեկ կամ մի քանի մարդու համար⁶:

Պղնձե սինիներն են, որոնք XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին հայոց ավանդական կենցաղում գործածվող պղնձագործական արտադրանքի մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն և իրենցից մի առանձին արժեք են ներկայացնում թե՛ պատրաստման տեխնիկայի բարդությամբ ու նրբությամբ, թե՛ շքեղ ու բովանդակալից գեղագարդամբ և թե՛ հայոց ավանդական կենցաղում ունեցած իրենց կարևոր դերով ու նշանակությամբ:

Այսպես. մետաղի մշակությունը մարդկությանը հայտնի է հնագույն ժամանակներից: Դեռևս մ. թ. ա. V հազարամյակից մարդիկ սկսեցին լայնորեն օգտագործել պղնձը իրենց զանազան կարիքների համար: Պղնձից պատրաստում էին աշխա-

տանքային գործիքներ, զենքեր, կենցաղային իրեր և նույնիսկ զարդեր¹: Ավելի ուշ՝ մ. թ. ա. II հազարամյակում մարդկությունը հայտնագործեց երկաթը, որը շրջադարձային դեր ունեցավ մարդու կյանքում՝ գործունեության ավելի լայն հնարավորություններ տալով մարդուն²: Սակայն երկաթի հայտնագործումից հետո էլ պղնձի և պղնձագործության դերը չնվազեց մարդու կյանքում: Ինչպես բոլոր արհեստները, նույնպես և պղնձագործությունն իր աստիճանական զարգացման արդյունքում արդեն վաղ միջնադարում համարվում էր ինքնուրույն արհեստ և ուներ իր ճյուղերը՝ կաթսայագործություն, ջահաշինություն, աշտանակաշինություն և այլն³: Պղնձե իրերի պատրաստման եղանակները շատ չեն, բայց գոյություն ունեցողներն էլ բավական էին պղնձից ամենաբազմազան իրեր պատրաստելու համար: Օգտագործվում էին հիմնականում կոճան, դրոշման, զոդման, փորագրման, և անագապատման եղանակները: Եթե կոճան, զոդման և դրոշման եղանակներով պատրաստում էին իրը, վերջնական տեսք տալիս նրան, ապա փորագրման եղանակն օգտագործվում էր հիմնականում իրի գեղագարդման համար: Նշենք, նաև, որ պղնձագործությունը, բոլոր արհեստների նման անցել է իր զարգացման հաջորդական փուլերը, հասել մինչև մեր օրերը և, թեկուզ ոչ լայն ընդգրկումով, գոյատևում է նաև այսօր:

Արդեն նշեցինք, որ, հայոց ավանդական կենցաղում ընդհանրապես և XIX դարի վերջին ու XX դարի սկզբին մասնավորապես, լայնորեն օգտագործվում էր պղնձե ամանեղենը, որի ամենաաչքի ընկնող հատկանիշը ըստ մեր դիտարկման դա գեղագարդումն էր:

Սովորաբար առօրյա գործածության առարկաների գեղագարդումը շատ պարզ է. գեղագարդվում են ամոթների վզի հատվածը կամ իրանը, կամ էլ՝ ամբողջ իրը, որը, սակայն, ավելի քիչ է հանդիպում: Ձարդանոտիվներն էլ հիմնականում բուսանախշ են, որոնք այս դեպքում նույնպես խորհրդանշում են պտղաբերություն, առատություն: Այդպիսի բուսանախշերով, իսկ ավելի ճիշտ՝ ծաղկաշղթաներով են զարդարված, օրինակ, կովկիթները: Նույն պարզունակ կերպով են զարդարված նաև ջրխմիկներն ու ջրի դուլերը: Ձարդանախշման արվեստը նոր որակ և իմաստ է ձեռք բերում վերը նշված ափսե-մատուցարանների վրա. զարդանախշվում է հիմնականում ափսեի շուրթը, երբեմն նաև՝ հատակի կենտրոնական մասը: Այստեղ նույնպես գերիշխում են բուսական նախշերը, չնայած, որ դրանք երբեմն խիստ երկրաչափականացված են⁴: Այս ամենով հանդերձ՝ գեղագարդման արվեստն իր կատարյալ դրսևորումներն է ստանում սինիների վրա: Ավանդական առավել պարզ դարձնելու համար ևս մեկ անգամ անդրադառնանք վերը նշված այն իրողությանը, որ սինիները, շնորհիվ իրենց ունեցած գործառնությունների, կարևոր դեր ունեին հայոց ավանդական կենցաղում:

Այսպես. «Հանդերձօրինեք. - Երեկոյան ժամերգությունից յետոյ քահանան փեսայի բարեկամների հետ գալիս է տղայի տունը: Այստեղ հարսի հանդերձը, որ քթթ է կոչվում, մի սկուտեղի վրայ դրած առաջ են բերում: Այս հանդերձը, որ փեսացուի տերն է պատրաստել տալիս և ընծայում հարսին՝ բաղկանում է հետևյալ կտորներից. մի քիւրթ, մի շապիկ, մի գօտի, մի չարդաթ և մի զոյգ կօշիկ: Սկուտեղի վրայ դրած է լինում նաև մի գլուխ շաքար և մի ֆունտ թեյ: Երբ սկուտեղը դնում են քահանայի առաջ՝ թագուորը վերցնում է իւր գլխարկը և դնում վերան, քաւորն էլ իւր թուրը պատեանով երկարացնում է զղակի կողքին: Ապա թագուորը, քաւորը և փեսադէրը չոքում են սկուտեղի առաջ և այսպէս սպասում, մինչև որ քահանան օրհնում է հանդերձը: Ապա թագուորը վերցնում է իւր գլխարկը, ծածկում, իսկ քաւորը առնում է իր սուրը և ձեռքում բռնում: Ափսեւն էլ վերցնում է քաւորի մի ազգականուհին (հարսը կամ քոյրը)»⁵:

¹ «Հայ ժողովրդի պատմություն», ՀԽՍՀ ԳԱ իրատ., հատոր 1, Երևան, 1971, էջ 118:

² Նույն տեղում, էջ 376:

³ Արթուրյան Վ., Արհեստները Հայաստանում չորրորդից տասներորդ դարերում, Երևան, 1956: Առաջին Ք., Բարեբերը և արհեստները Հայաստանում իննից տասներեքերորդ դարերում, Երևան, 1958:

⁴ Յակոբ Ենլիվեանի նուիրատվությունների կատալոգ, էջ 22, 23:

⁵ «Ազգագրական հանդես», 1898, գիրք 1, էջ 219:

¹ Սուքիասյան Ա., Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Երևան 1967, էջ 441, Աղայան Է. Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան (շարունակություն Դ-Յ), Երևան 1976, էջ 1301, ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. 4, Երևան, 1980, էջ 298:

² Աճառյան Գր., նշվ. աշխ. էջ 231, Ստ. Մալխասեանց, նշվ. աշխ. էջ 230, Նոր բառգիրք հայկազգեան լեզուի, հատոր երկրորդ, Երևան, 1981, էջ 722:

³ Մալխասեանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 3, Երևան 1944, էջ 270, Սուքիասյան Ա., նույն տեղում, ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. 3, Երևան, 1974, էջ 488:

⁴ Պոռոշյան Պ., Երկերի ժողովածու, հ. 6, Երևան, 1964, էջ 474:

⁵ Յակոբ Ենլիվեանի նուիրատվությունների կատալոգ, Երևան, 2008:

⁶ Марутян А. Т., Интерьер армянского народного жилища (вторая половина 19-ого – начало 20-ого вв.), Армянская этнография и фольклор, Ереван 1989, с. 106.

Հանդերձ օրհնէք.— Գալիս է քահանան. հարսնացուի հարսանեկան շորերը մի սկուտեղի մէջ դրած առաջ են բերում և դնում թագուորի և խաչեղբոր առաջ. քահանան օրհնում է և ստանում խաչեղբորից 60 կ.-1 ռ. և միւս հանդիսականներից մի քանի կոպէլ: Ապա խաչեղբայրը վերցնում է հարսնացուի գօտին, իսկ հանդերձը տանում են սենյակի այն մասը, որ կապերտներով առանձնացրել են: Այստեղ նոյն, հանդերձներ ձեռք կհնը հազցնում է հարսին, գլուխը կապում և ապա խաչեղբորը կանչում գօտին կապելու: Գալիս է սա մի նուէր գլուխ-կապէք, տալիս այդ կնոջը և կապում գօտին՝ ասելով. «Առջինեկդ տղայ ըլիք»: Ապա երկու կին բռնում են հարսնացուի թևերից և բերում թագուորի կողքին կանգնեցնում: Սօտենում է աղջկա հայրն և ձեռք ձեռքի տալով պսակուողներին, օրհնում ասելով. «Ծլիք, ծաղկիք, մի բարձի ծերանաք, որդկերանց ու թոռների տէր ըլիք, դուշմանի սրտով չլիք, չար նիաթից Աստուած հեռու պահէ ձեզ»: Ապա քահանան է օրհնում և բոլորը ուղևորվում են դէպի եկեղեցի¹: Կամ՝ «Առավոտյան, զուռնայի առաջին իսկ ձայնը լսելուն պես, բոլորը կրկին հավաքվում էին հարսի պսակազգեստի օժանդ՝ քրթթ օրհնէք-ին: Քահանա օժում էր փեսայի՝ հարսին ուղարկած պսակազգեստն ու դրա հետ մեկտեղ, նաև աներոջ՝ փեսային մատուցած նվերը՝ գօտի կամ փեսացուի զգեստի որևէ մաս, որոնք դարսվում էին սինու մեջ: Հնում հարսը վարագույրի ետևը՝ պուճախ-ում էր մնում, սակայն վերջին ժամանակներս նրան սկսել են դուրս բերել ու կանգնեցնել փեսայի կողքին: Նրանցից ամեն մեկին մեկ վառվող մոմ էին տալիս: (Եթէ նշանադրության ժամանակ հարսին մատանի չէին տվել, ապա տալիս էին հիմա): Այնուհետև հարսը նորից վարագույրի ետևն էր անցնում, ուր նրան հազցնում էին օժված պսակազգեստը և գլուխը կապում էին՝ կլօխը կապել, այսինքն՝ հասարակ աղջկական գլխաշորը հանում և ամուսնացած կնոջ գլխաշոր էին կապում: Նրա գօտին քավորն էր կապում և մեջքին խփելով բարեմադրում էր, որ աստված նրան քաջ որդի պարգևի²»:

Ինչպես տեսնում ենք, բոլոր դրվագներում, հարսի զգեստը դրված է սինու մեջ, իսկ երկրորդ և երրորդ դրվագներում ուշագրավ է մի պահ՝ խաչեղբայրը կամ քավորը հարսնացուի մեջքին է կապում գօտի: Սովորաբար հարսանեկան գօտիները կտորից էին և ոչ թե արծաթից և իրենց վրա ունեին «Ի վայելումն կապողին...» բովանդակությամբ գրություններ. այս արարողության ժամանակ կարող էր գործածված լինել, օրհնակ, համար 203/2 սինին, որը, իր շքեղ գեղազարդումից բացի, ունի նաև հետևյալ արձանագրությունը. «Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ԳՐԻԳՈՐ ՄԵՐԱՆՂՈՒԼԵԱՆՑ Ի 1863 ԱՄԻ Ի ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 30-ԻՆ և ԳՐԵՑԻՄ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾԱՌԱՅ. ՅՈՂԱՆԵՍ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ ՇՆՈՐԻԻ, հաջորդը՝ ՈՐ Է ԱՅՍ ՏԵՐ ԶԱՔԱՐԵԱՆՑ Ի ՄԵՂՐԻ»:

Սրան անդրադառնալով այն տեսանկյունից, որ ինչպես գօտիները, որոնք «ի վայելումն» մաղթանքով էին նվիրվում, այնպես էլ սինիները, որոնք իրենց վրա կրում էին հենց նվերը, հանդիսանում էին մեծ կարևորություն ունեցող իր այդ նվերի համալիրում, քանզի հենց սինիների վրա էին նշվում բարեմաղթանքները: Անդրադառնալով նաև սինիների վրա արված զարդանախշերին: Բնականաբար՝ այն սինիները, որոնք ծառայել են որպես ճաշասեղան ընտանիքի ավագ անդամների և, մասնավորապես՝ հյուրերի համար, ունեն առավել խնամքով արված և բովանդակալից զարդանախշում: Ասվածն ավելի ամբողջական դարձնելու համար նախևառաջ անդրադառնալով զարդանախշերի խորհուրդ իմաստին ընդհանրապես և դրանց դրսևորումներին՝ սինիների վրա: Արդեն վաղուց հայտնի է, որ զարդանախշման արվեստը նույն-քան հին է, որքան մարդկությունն ինքը: Այն պահից, երբ մարդ արարածը փորձեց հասկանալ և ընկալել շրջապատող աշխարհը, փորձեց նաև յուրովի վերարտադրել ու իմաստավորել իրեն շրջապատող բնությունն ու նրանում տեղի ունեցող գործընթացները: Մարդկության այս ձգտումն իր դրսևորումներն արտահայտեց ժայռապատկերների տեսքով, այնուհետև՝ իր կողմից ստեղծված և իրեն անհրաժեշտ

խեցեղեն, հետագայում նաև մետաղե իրերն այս կամ այն չափով կամ կերպով զարդանախշելու միջոցով¹:

Սկզբնական շրջանում այդ պատկերներն ու նախշերը շատ պարզունակ էին և հիմնականում՝ գծայնացված: Սակայն ժամանակի ընթացքում, մարդկության զարգացմանը համընթաց կատարելագործվում են նաև այս նախնական պարզունակ զարդանախշերը (կամ՝ զարդանախշման արվեստը, աստիճանաբար ավելի կատարյալ և հստակ տեսք են ստանում զարդանախշերը (կամ՝ զարդանախշման արվեստը, տարանջատվում են դրանց հիմնական խմբերը՝ երկրաչափական (ալիքազօժեր, եռանկյունիներ, շեղանկյուններ, կեռխաչեր և այլն), բուսական (հիմնականում՝ կենաց ծառերի տարբերակներ) և կենդանական (առյուծ, ցուլ, խոյ), իսկ երբեմն էլ բուսական զարդանախշերի խումբը հանդես է գալիս երկրաչափականի հետ զուգորդված ձևով. պատկերվում են բուսական զարդափորձեր, կամ պարզապես զարդանախշեր, որոնք, սակայն, խիստ գծայնացված՝ երկրաչափականացված են:

Այսպիսով՝ վերը նշվածից պարզ է դառնում, որ մեր ուսումնասիրության առարկան (սինիները) հանդիսանում են XIX դարի վերջի XX դարի սկզբի պղնձագործական արտադրանքի բարձրարժեք նմուշները, որոնք հայոց ավանդական կենցաղում ունեցած իրենց կարևոր գործառնությունը հանդերձ արտահայտում են նաև դրանք պատրաստող վարպետների, ինչպես նաև պատվիրատուների գեղագիտական բարձր ճաշակն ու զգացողությունը, դրա հետ մեկտեղ առանձնացնենք այն փաստը, որ իրենց կիրառության կարևորությունը կայանում է նրանում, որ սրանք՝ պղնձե սինիները, արտացոլել են տվյալ կիրառողի կենցաղի բարձրաճաշակությունն ու պատահական չէ, որ սրանցով ուտեստը հիմնականում մատուցել են հյուրերին և ընտանիքի ավագ անդամներին, որն ինքնին այս սինիների արժևորման կարևոր ցուցիչ է:

Артак Асагрян

КОЛЕКЦИЯ ПОДНОСОВ АРМЯНСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Подносы имели большое значение в армянском традиционном быту в конце XIX и в начале XX веков. Они в основном круглые, и по размеру использовались по-разному; маленькие и средние использовались как лоток, а большие — как столик. Подносы в конце XIX века и в начале XX века в меднодельческом производстве Армении считаются высокоценными образцами, которые в армянском традиционном быту имели многофункциональную роль и значение. Отметим также тот факт, что они выражают эстетические нравы и мастера-изготовителя, и клиента. Любой из подносов своеобразен и считается показателем и носителем культурного развития того времени.

Artak Asatryan

THE COLLECTION OF TRAYS OF THE NATIONAL MUSEUM OF ARMENIAN ETHNOGRAPHY AND HISTORY OF LIBERATION STRUGGLE

The trays are one of the most prominent samples of household utensils in the Armenian home of the late 19th and early 20th centuries. They were placed on an ottoman /on a low stool/, or on the carpet on the floor and were used as tables - with family members and guests sitting around them cross-legged. They are mainly circular with flat bottom, slightly lengthened trunk, flat lip, shallow depth and in various sizes. According to the size they had different use, for example the small trays /25-30sm and 30-45sm in diameter/ were used as salvers, the large ones /50sm and more in diameter/ as tables.

The trays are highly valuable samples of copper-making production of the late 19th and early 20th centuries and with their usage and role in the Armenian traditional life they express the aesthetical taste and feelings for the beauty of the Armenian craftsmen. Each sample of the collection with its finely decorated patterns and usage expresses the world outlook of the people who used them as well as the thinking and morals and manners of the time.

¹ Մնացականյան Ա., Հայկական զարդարվեստ, Երևան, 1955, էջ XII-XVI:

¹ «Ազգագրական հանդես», 1902, գիրք 9, էջ 233:

² Լիսիցյան Ատ., Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանասիրություն, հ. 12, Երևան, 1981, էջ 47: